

НЕПУБЛИКУВАНИ ВИЗАНТИЙСКИ МОЛИВДОВУЛИ ОТ ИСТОРИЧЕСКИ МУЗЕЙ – РАЗЛОГ

Явор МИТОВ

През 2019 г. в ИМ – Разлог са постъпили четири моливдовула, предадени от частни лица. Печатите са открити при неясни обстоятелства и в непосредствена близост до гр. Разлог, в местността Бетоловото. От текста на печатите се разбира, че те принадлежат на лицата Захарий, Тиграний Арсакид, Стефан, вестът Теодор и Йоан.¹ От особен интерес е посоченият по-долу моливдовул № 3, тъй като е препечатан повторно. Макар и находките да не са открити при редовни археологически разкопки, намирането им на едно място, навежда на мисълта за съществуването на канцелария или учреждение, където е получавана кореспонденция. Общата датировка на моливдовулите е XI-XII в. и засвидетелства византийското присъствие в областта по това време.

1. Печат на Захарий (XI-XII в.). (Обр. 1.) Съхранява се в ИМ – Разлог, инв. № 65025. Диаметър 15-17 мм; Тегло: 4,62 гр. Състояние: много добро. Сравнително добре центриран и пълен отпечатък. Надписите от двете страни са оградени с непрекъсната линия. Текстът е метричен – византийски дванадесетосричен стих (Wassiliou-Seibt 2011, 196-197, n. 378). Запазени са следи от кордата, свързваща писмото.

Лице: Четириредов надпис:

+
ГРАФ,
СФРА
ΓΙΖΩ

Опако: Триредов надпис:

ΚΕΛΟ
ΓΨΖΑ
ΧΑΡΙΑ

Възстановен надпис: † Γραφ(άς) σφραγίζω κέ λόγους Ζαχαρία

¹ Изказвам благодарност на Маргарита Андонова – дългогодишен нумизмат в РИМ – Благоевград и на Христина Манова – директор на ИМ – Разлог за предоставената възможност да работя с печатите.

Обр. 1. Печат на Захарий (XI-XII в.)

Моливдовулът на Захарий се датира в периода XI-XII в. Известни са три екземпляра, ударени от един булотирион. Два от тях са от частната колекция на Иван Йотов от Ямбол. Третият е част от някогашната колекция на Веселин Станков от Батак, а в момента се съхранява в РИМ – Шумен под инв. № 15145 (Jordanov 2009b, 686, п. 2118-2120; Jordanov 2002, 36; Jordanov, Zheкова 2007, 424). Местонамирането на трите моливдовула е в околностите на с. Мелница, община Елхово. Настоящият екземпляр, намерен при гр. Разлог, принадлежи към посочената група печати и е ударен със същия булотирион, както останалите. Данните за мястото му на откриване допълват сведенията относно пътя на кореспонденцията, която е водило лицето Захарий.

2. Печат на Тиграний Арсакид (вт. пол. XI в.). (Обр. 2.) Съхранява се в ИМ – Разлог, инв. № 65026. Диаметър 15 мм; Тегло: 3,54 гр. Състояние: добро. Сравнително добре центриран и пълен отпечатък. Надписите от двете страни са оградени със зрънчест кръг. Текстът метричен – византийски дванадесетосричен стих.

Лице: Четириредов надпис:

+ TI
KPAHI
8CFPA
TIC,

Опако: Триредов надпис:

T8AP
CAKI
Δ8C

Възстановен надпис: †Tικρανίου σφράγις(μα) τοῦ Ἀρσακίδου

Известни са два моливдовула от този тип на Тиграний Арсакид. Единият е открит при археологически разкопки на средновековната крепост Красен и се съхранява в ИМ – Панагюрище (Топтанов, Магрос 1986, 34-37). Другият екземпляр е на частен колекционер от гр. Перник и е открит в околностите на с. Старосел, Пловдивско

Обр. 2. Печат на Тиграний Арсакид (вт. пол. XI в.)

(Jordanov 2006, 68-69, п. 63-64). В научно обръщение е привлечен още един моливдовул с метричен текст, при който, от четенето на издателя, може да се предположи, че става дума за същото лице. Неговият текст гласи: Γραφᾶς σφραγιζῶ (καὶ) λόγους Τικ..... (Wassiliou-Seibt 2011, 210-211, п. 407). Тук трябва да се спомене и по-старото четене на първоиздателя на печата отец Лоран, което според него е: Γραφᾶς σφραγι(ζῶ) τῆς αὐτοῦστης Σοφία(ς) (Laurent 1952, 10). Независимо от разночетенията при силно повредения екземпляр, тук може да се допусне изказаното от Василиу-Зайбт предположение за съществуването на втори тип моливдовул на лице на име Тиграний. Тъй като името е често срещано, не може да се заключи дали това е лицето от настоящия моливдовул. Също под въпрос остава споменаването на лице на име Тиграний в едно от писмата на Григорий Арсакид (Jordanov 2006, 69).

Това, което може със сигурност да се посочи от текста на публикувания тук печат, е че Тиграний е от арменски произход от фамилията Арсакиди (на арменски – Аршакуни). Те са клон от партската владетелска династия Арсакиди и управляват Армения до началото на V в. След мира от Нисибис (дн. Нусайбин) през 298 г., фамилията е възстановена на трона от римляните и води проимперска политика. Изоставянето на Армения от император Йовиан през 363 г. довежда до окупацията на страната от Персия, което предвещава краха на могъществото на фамилията Арсакиди. След подялбата на Армения между Рим и Персия през 387 г., клонът на фамилията, намиращ се на римска територия, се разпада за по-малко от десетилетие, а останалата част, която пребивава в Персия, управлява до 428 г., след което изчезва. Наследници на Арсакидите бягат във Византия, където продължават да изпълняват важна роля във Византийския двор, заемайки значими военни служби. Известен е опитът на един неин представител – Валентин Арсакид, да предяви претенции към императорския трон в Цариград. Макар и не в предишната си слава, домът на Арсакидите остава една от знатните фамилии във Византийската империя (Kazhdan 1991, 186).

Значимо изследване за фамилията Арсакиди/Аршакуни във Византия е направено от В. Зайбт, където се посочват нейни членове, заемащи престижни титли и служби в империята (Seibt 1994, 349-359). Известни са лицата: Абелгарифис Арсакид – антипат, патриций, вест и стратег на Селевкея (ср. на XI в.), Врахамий Арсакид – вестарх от третата четвърт на XI в., Григорий Арсакид – магистър при китонитите, дук на Васпуракан и Тарон (1050-1058 г.), Григорий Арсакид (посл. четв. на XI в.), Теодор Арсакид – магистър и катепан на Карс (1065-1073 г.), Константин Арсакид (XI-XII в.) и Пакуриан Арсакид – куропалат и протокуропалат (XI-XII в.). Фамилията има активни контакти с друга арменска фамилия Пакуриани, чиито представител Григорий основава Бачковския манастир (Jordanov 2006, 68-69). В заключение, настоящият печат се свързва с представител на влиятелната фамилия Арсакиди. В моливдовула липсват титли или държавни позиции, но метричният текст показва, че той е принадлежал на високообразовано частно лице с известни финансови възможности.

3. Преизползван печат от вестът Теодор (XI в.). (Обр. 3.) Съхранява се в ИМ – Разлог, инв. № 65027. Диаметър ок. 20 мм; Тегло: 4,04 гр. Състояние: не добро. Печатът е огънат и почти разкъсан по канала, където е минавал шнурът на писмото. Моливдовулът е препечатан от адресата поради някакви причини – липса на свободна пломба (бланка) за поставяне на нов печат, или когато бързината на кореспонденцията го изисква. Така на един моливдовул, един върху друг, са отпечатани в позитив матриците от два булотириона – на адресанта и адресата, което е рядък, но възможен случай във византийската кореспонденция. В тази връзка, след като писмото е било подпечатано и изпратено от Разлог, то е достигнало до своя получател, който след като го прочита, удря повторно моливдовула и връща отговор на изпращача. Той може да е собственикът на архива с откритите от Разлог печати. За улеснение са разгледани поотделно двата отпечатъка върху моливдовула.

Обр. 3. Преизползван печат от Теодор (X-XI в.)

А. Отпечатък на вестът Теодор. Диаметър на отпечатъка: 10 мм. Изображението и надписите са оградени в зрънчест кръг. Непубликуван паралел на настоящия отпечатък е запазен в колекцията на Дъмбъртън Оукс под инв. № BZS.1955.1.2683. Той е от същия булотирион и дава възможност да се допълни четенето на липсващите букви при разглеждания тук екземпляр.

Лице: Изображение на св. Димитър във военни одежди, държащ копие (или меч?) в дясната ръка праметнато през лявото рамо и щит в лявата. От двете му страни надпис:

· | Δ | Η – Μ | Τ | Ι

Възстановен надпис: ὁ ἄγιος Δημήτριος

Опако: Триредов надпис:

ΚΕ . Θ,
ΘΕΟ . Ο
ΡΟ . . С

Възстановен надпис: Κ(ύρι)ε β(οή)θ(ει) Θεο[δ]оро [βέ]σ[τ(η)]

От запазения отпечатък прави впечатление рядкото изобразяване на копието на св. Димитър, което в случая е прехвърлено през лявото му рамо. Дали това е иконографско решение? Любопитно е и изказаното предположение, че светецът може да държи меч, което ще обясни променената иконография в изобразяването на св. Димитър. От запазения на опаката страна надпис, личното име е изписано Θεοodoro, вместо класическото и правилно изписване на името в датив Θεοδόρω. Третата и четвъртата букви на третия ред, както и буквата на четвъртия ред в настоящия екземпляр, не личат поради разкъсването на метала и се допълват от споменатия по-горе печат от Дъмбъртън Оукс.

Б. Отпечатък на Стефан. Сравнително добре центриран отпечатък. Разликата в размерите на двата булотириона на адресанта и адресата позволяват да се видят оскъдни букви от първия печат. Надписите от двете страни са оградени със зрънчест кръг.

Лице: Надпис, от който се виждат първите три реда. От първия ред ясно се четат инвокацията и буквите ΚΕ. На втория се вижда само буквата R, и част от втората буква O. В края на реда също се вижда част от буква. На третия ред личи само частица от буква. По всяка вероятност има и четвърти ред.

+ ΚΕ
RQ
.....
.....

Във всеки случай, големината на буквите, разстоянието при изписването им и площта, в която са разположени, навеждат към най-логичното четене: † Κ(ύρι)ε βο[ή]θει τω σω δούλω].

Опако: Надпис, от който личат първите четири реда. На първия ред ясно се виждат буквите СΤΕ. На втория, ясно се различава буквата Φ, а на третия буквата Τ. На четвъртия ред има загатната част от буква, която е неясна.

СТΕ
Φ
Τ
.....

Възстановен текст и от двете страни на печата: † Κ(ὄρι)ε βο[ήθει τῷ σῶ
δούλω] Στεφ[άνῳ τ]

От посочения отпечатък с голяма сигурност се вижда личното име на собственика на канцеларията Стефан. Буквата Т на третия ред може да загатва определителния член в родителен падеж – тоѝ. След него вероятно следва фамилното име на лицето, което е заличено. Публикуваният печат показва пътя на кореспонденцията Разлог – Ν. – Разлог. Този рядък случай на препечатване на моливдовул дава възможност да се разбере името на лицето, което резидира в местността Бетоловото. Какъв е бил Стефан, може да се разбере единствено, ако екземплярът бъде идентифициран с друг пълен отпечатък от известните днес сфрагистични колекции.

4. Печат на Йоан (XI-XII в.). (Обр. 4.) Съхранява се в ИМ – Разлог, инв. № 65028. Диаметър 24 мм; Тегло: 7,30 гр. Състояние: не добро. Добре центриран, но плитък отпечатък. Виждат се следи от шнура, който е осигурявал писмото.

Лице: Четири редов надпис:

.....
.. ЦТО .
..... ΖΙ
Γω

Опако: Четири редов надпис:

. ΡΙ
. Ο
.
.

От текста на печата са запазени буквите от дясната страна на лицето и съответно отляво на опаката страна на печата. За много малко букви може да има категорична сигурност при разчитането им. На четвъртия ред на лицевата страна се вижда ясно името Ιωάννης, съкратено с лигатура над него.

От публикуваните моливдовули, се разбира, че едно от лицата, изпращащо кореспонденция от местността Бетоловото е Стефан, идентифициран благодарение на препечатването на неговия молив-

Обр. 4. Печат на Йоан (XI-XII в.)

довул от адресата. Тъй като няма подробни сведения около местонамирането на печатите (дали те са открити заедно – на едно място или са били разпръснати из местността) е невъзможно да се заключи, дали останалите публикувани тук моливдовули са свързани пряко със собственика на булотириона Стефан, който е разменил кореспонденция с вестът Теодор. Ако това е така, той от неговата канцелария кореспондира с частни лица, включително и с представителя на фамилията Арсакиди – Тиграний. Важно е да се отбележи, че друго място, където са открити византийски печати в Разлог, е свидетелствано в близкото с. Елешница. От там са известни моливдовулите на Ватаци от XI-XII в. (Jordanov 2009b, 610, п. 1837-1838), предъра Теодор от посл. четв. на XI в. (Jordanov 2009b, 797, п. 2619), и на още три неизвестни лица (Jordanov 2009a, 271, п. 739; Jordanov 2009b, 840, п. 2766, 953, п. 3196). Настоящите моливдовули от Бетоловото показват още едно находище. В местността са разкрити и останките на три храма. При единият от тях, носещ името „Писаната църква“, по време на археологически разкопки са открити четири гроба и кръст датиран в XI в. Храмът е еднокорабен и едноапсиден. В близост до него са руините на „Бялата църква“ – вероятно триконхална и датирана в IX-X в. До нея е църквата „Св. Никола“, която също се отнася към XI-XII в. Трите храма свидетелстват за активен поселищен живот в местността Бетоловото по времето на византийското владичество през XI-XII век (Христов 1999, 179). Публикуваните тук византийски моливдовули потвърждават това.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА:

- Топтанов, Магрос 1986:** Д. Топтанов. А. Магрос. Моливдовул от средновековната крепост Красен при Панагюрище. – Нумизматика, 1986, 4, 34-37.
- Христов 1999:** Х. Христов и др. Енциклопедия „Пирински край“, Т. II. Благоевград, 1999.
- Jordanov 2002:** I. Jordanov. Byzantine seals from the Village of Melnitsa (district of Elkhovo, Bulgaria). – Studies of Byzantine Sigillography, 7, 2002, 21-57.
- Jordanov 2006:** I. Jordanov. Corpus of Byzantine seals from Bulgaria. Vol. II. Byzantine Seals with Family Names. Sofia, 2006.
- Jordanov 2009a:** I. Jordanov, I. Corpus of Byzantine seals from Bulgaria Vol. III. Part One. Sofia, 2009.
- Jordanov 2009b:** I. Jordanov. Corpus of Byzantine seals from Bulgaria Vol. III. Part Two. Sofia, 2009.
- Jordanov, Zhekova 2007:** I. Jordanov. Zh. Zhekova. Catalogue of Medieval Seals at the Regional Historical Museum of Shumen. Shumen, 2007.
- Kazhdan 1991:** A. Kazhdan. The Oxford Dictionary of Byzantium. Oxford, 1991.
- Laurent 1952:** V. Laurent. Documents de sigillographie byzantine. La collection C. Orghidan. Paris, 1952.

Seibt 1994: W. Seibt. Ἀρσάκιδες / Aršakuni – Armenische Aristokraten in byzantinischen Diensten. – Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik, 44, 1994, 349-359.

Wassiliou-Seibt 2011: A.-K. Wassiliou-Seibt. Corpus der byzantinischen Siegel mit metrischen Legenden. T. I. Einleitung, Siegellegenden von Alpha bis inklusive My. Wien, 2011.

UNPUBLISHED BYZANTINE MOLYBDOBULLAE FROM RAZLOG MUSEUM OF HISTORY

Yavor MITOV

(Summary)

The four molybodobullae published here were handed over to the Razlog Museum of History by private individuals. Their discovery remains under unknown circumstances, in the immediate vicinity of the town of Razlog, in the Betolovoto area. There is an assumption, but also a doubt about the existence of a chancellery or institution in the area where a correspondence was received. This is due to the lack of regular archeological research, and comes as a direct consequence of unregulated activity of individuals, from which there is no data whether they were found at one location or were scattered throughout Betolovoto. Here the seals are arranged according to the inventory numbers the Razlog Museum as follows:

Seal of Zaharia (11th – 12th c.). The legends, surrounded on both sides by a continuous line, read: † Γραφ(άς) σφραγιζω κὲ λόγους Ζαχαρία. The molybodobulla of Zaharia is dating from the 11th – 12th c. There are three pieces known struck by the same bulleuterion. The here presented seal found near Razlog belongs to the mentioned group of molybodobullae and has been struck by the same bulleuterion as the rest ones.

Seal of Tikranios Arsakidus (second half of the 11th c.). The legends on both sides are surrounded by a dotted circle. The text is a metric – Byzantine twelve syllable verse. Restored legend: † Τικρανίου σφράγις(μα) τοῦ Ἀρσακίδου. Two molybodobullae of this type belonging to Tikranios Arsakidus are known. Tikranios was a member of the Armenian family of the Arsakids. The home of the Arsakids was one of the noble families in the Byzantine Empire. A number of members of the dynasty, some of them holding high positions, are known from molybodobullae and written evidence. There are no titles or state positions in the molybodobulla here presented, but the metric text shows that it belonged to a highly educated private individual with certain financial means.

Reused seal from Vestes Theodore (11th c.). The molybdobulla was overstruck by the addressee. After the letter had been written, stamped and sent by Stephen from Razlog, it reached its recipient, Theodore, who, in response to the message, struck the molybdenum again and returned it to the sender. Possibly Stephen might have been the owner of the archive with the seals found by Razlog. Two legends were read on the lead form with the names of Vestes Theodore and Stephen: 1st legend – ὁ ἄγιος Δημ[ή]τρ[ρ]ι[ος] / Κ(ύρι)ε β(οή)θ(ει) Θεο[δ]ορο [βέ]σ[τ(η)]; 2nd legend – Κ(ύρι)ε βο[ή]θει τῷ σῷ δούλῳ Στεφ[άν]ω τ[...]. The seal in question shows the path of the correspondence Razlog – N. – Razlog. This rare case of overstriking a molybdobulla makes it possible to understand the name of the person Stephen, who resided in the Betolovoto area.

Seal of Ioannis (11th – 12th c.). The letters on the right side of the obverse and respectively on the left side of the reverse side of the seal alone have been preserved from the legend. We can be sure to read just a few of the letters. The fourth line on the obverse clearly shows the name Ἰωάννης, abbreviated with a ligature above it.

The here discussed molybdobullae have allowed to ascertain that one of the persons sending correspondence from the Betolovoto area was Stephen, identified thanks to the overstruck on his seal made by the addressee, Theodore. As we have no detailed information about the provenance of the seals (whether they were found together and in one place or were scattered around the area), it is impossible to conclude whether the other molybdobullae in discussion are directly related to the owner of the bulleterion, Stephen. Concerning the Razlog region, the nearby village of Eleshnitsa is still another location where Byzantine seals were also discovered. As for the current molybdobullae, they were found, generally in the Betolovoto area. There, years ago, during archeological excavations, the remains of three churches were revealed. They are dating from the time of the Byzantine domination, 11th – 12th c., and testify to an active settlement life in the area during the period. The here presented molybdobullae are a result of it.